

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ НАЛЕЖНИМ СКЛАДОМ СУДУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

УДК 347.97/99 (477)

Постановка проблеми. Розгляд справи у суді повинен здійснюватися належним складом суду. Протилежне може мати своїм наслідком прийняття незаконного рішення, та є підставою для скасування судового рішення судом вищої інстанції через порушення норм процесуального закону. Таким чином, забезпечення належного складу суду при розгляді справи є основою здійснення судочинства у відповідності до визначеної у Цивільному процесуальному кодексі України (надалі по тексту - ЦПК) процесуальної форми. Завданням законодавця у такому випадку є створення оптимального правового регулювання щодо розгляду справи належним складом суду, у тому числі за допомогою таких техніко-юридичних способів, як правові презумпції.

Стан дослідження. Питання щодо належного складу суду на дисертаційному рівні досліджувала О.В. Колісник (2009 р.). Правові презумпції у цивільному судочинстві на дисертаційному рівні були предметом наукового аналізу Фенича В.П. (2009 р.), Масюка В.В. (2010 р.), Черемнова Д.В. (2015 р.). Крім того, дослідженням правових презумпцій у цивільному процесі присвячено праці вчених радянської цивільно-процесуальної науки, зокрема, Ю.О. Серікова, В.К. Бабаєва, О.М. Ларіна, В.О. Ойгензіхта, Л.М. Васильєва, І.О. Лібуса, В.І. Камінської. Наукових розробок у напрямку розгляду належного складу суду через презумптивні засади його визначення виявити не вдалося.

Виклад основного матеріалу. Науковці по-різному окреслюють поняття правової презумпції. Зокрема, А.Ф. Клейнман під презюмованими фактами розуміє обставини, існування яких припускається до того часу, поки не буде доведено інше [9, с.64]. У своїй кандидатській праці В.П. Фенич під правовою презумпцією пропонує розуміти припущення про наявність або відсутність

юридичних фактів, яке закріплене у нормах права та підтверджене досвідом і практикою [10, с.9]. На думку Т. Романчук, суттєвою ознакою презумпції є її характер припущення, яке є не вірогідними, а ймовірними. Ступінь їхньої ймовірності дуже великий та ґрунтується на зв'язку між предметом і явищами об'єктивного бачення та повторюваності життєвих повсякденних процесів [7].

Поняття “юридичної презумпції у цивільному процесі” Д.В. Черемнов розуміє як припущення про наявність або відсутність факту, що має юридичне значення, закріплене в процесуальному законі та метою якого є оптимізація процедури судового розгляду [12, с.4].

Презумпція об'єктивності судді є основоположною для процесу розгляду та вирішення цивільної справи. За своїм значенням вона претендує на визнання її процесуальним принципом, оскільки стосується основи здійснення правосуддя. Презумпція об'єктивності судді знаходить непряме закріплення у цілій низці конституційних та галузевих норм, при цьому виводиться з принципу незалежності суддів. Відповідно до ст.126 Конституції України незалежність та недоторканість суддів гарантується Конституцією та законами [4]. У ЦПК на презумпцію об'єктивності судді вказуються статті 20, 21 про відвід[11].

Європейський суд з прав людини у справі Ле Конт (Le Compte), ван Левен (Van Leuven), де Мейер (De Meyere) проти Бельгії сформулював презумпцію об'єктивності, відзначивши, що суддя вважається неупередженим, поки не буде доведено протилежне [6]. При цьому Європейський суд з прав людини зазначив, що ні один із заявників у справі не скористався своїм правом на відвід. Таким чином, суд ставить можливість спростування цієї презумпції у залежність від заявлення та задоволення заяви про відвід.

Відповідно до ст. 20 ЦПК суддя не може брати участі в розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо: 1) під час попереднього вирішення цієї справи він брав участь у процесі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання; 2) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи; 3) він є членом сім'ї або близьким ро-

дичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі; 4) якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді; 5) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи, встановлений частиною третьою статті 11-1 цього Кодексу; 5) суддя повторно бере участь при розгляді справи у нижчестоящій або вищестоящій інстанції (ст.21 ЦПК) [11].

Нормативне закріплення правил, які забезпечують неупередженість (об'єктивність), може бути встановлено двома способами: 1) визначаються ознаки об'єктивності, наявність яких є обов'язковим критерієм для здійснення судочинства певним складом суду; 2) вказуються негативні умови, наявність яких припускає упередженість при розгляді та вирішенні справи, наслідком чого є необхідність зміни складу суду у конкретній справі. Український законодавець обрав другий варіант та таким способом сформулював презумпцію об'єктивності судді, де останній вважається неупередженим, поки через встановлення визначених у законі підстав для відводу не буде встановлено інше.

Початком дії презумпції об'єктивності є винесення судом ухвали про відкриття провадження у справі. З прийняттям цього процесуального акту автоматично робиться висновок про належний склад суду через його об'єктивність. Ціль такої презумпції полягає у необхідності створення умов для справедливого розгляду справи, забезпечення визначених законом процесуальних прав сторін.

Процесуальна категорія “належний склад суду” у наукових джерелах визначається “як сформований з дотриманням нормативних вимог щодо одноособовості чи колегіальності, неупередженості, справедливості, незалежності, безсторонності склад суду при вирішенні цивільних справ” [3, с.5].

Зважаючи на зазначене, стає зрозумілим, що презумпція об'єктивності судді належить до категорії спростовних, а сформований склад суду може бути неналежним. У випадку, коли в учасника судового процесу виникають сумніви у достовірності припущення про неупереджений склад суду, він може спростувати таку презумпцію за допомогою інституту відводів.

У разі виявлення підстави для відводу презумпція неупередженості складу суду руйнується. З моменту встановлення по-

дібного факту починає свою дію презумпція упередженості (необ'єктивності) такого складу суду [8, с.110-112].

Залежно від галузевої належності науковці по-різному визначають поняття відводу. Фахівці з кримінального процесу розуміють під відводом правовий інститут, тобто сукупність норм, які забезпечують об'єктивність та неупередженість осіб, що беруть участь у розслідуванні та судовому розгляді справи, а також виконання інших вимог кримінально-процесуального та іншого законодавства, що визначає, які особи і за яких обставин не можуть брати участь у кримінальному процесі [5, с.15-16]. На думку представників цивільної процесуальної науки, відвід – це заява про усунення від участі у справі осіб, що здійснюють судочинство або сприяють досягненню істини у зв'язку з наявністю обставин, що виключають можливість їхньої участі [2, с.5].

Солідарними є позиції представників як цивільної так і кримінальної процесуальної шкіл права щодо значення відводу та права на їх заявлення. Право на відвід є процесуальною гарантією, яка забезпечує ухвалення судом законних і обґрунтованих рішень. Можливість заявити відвід суду повинна забезпечити надійний захист процесу від імовірного негативного впливу з боку упередженого суду. Інститут відводу суду має істотне значення для здійснення судочинства неупередженим, об'єктивним судом і визнання його належним [1, с.78]. Таким чином, наявність норм про відвід повинні гарантувати розгляд справи належним складом суду.

Відповідно до ч.3 ст.23 ЦПК відвід (самовідвід) повинен бути вмотивованим і заявленим до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами. Заявляти відвід (самовідвід) після цього дозволяється лише у випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) стало відомо після початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами. Таким чином, спростування презумпції об'єктивності судді після початку з'ясування обставин у справі потребує додаткової аргументації щодо причин не подання заяви про відвід у встановлені законом строки.

У ЦПК визначено, що за наявності підстав для відводу суддя зобов'язаний заявити самовідвід. Разом з тим, потрібно пам'ята-

ти, що самовідводи — це не шлях для ухилення суддів від розгляду скандальних чи складних справ. Це одне із цивілізованих рішень, які допомагають уникнути протиріч між зацікавленістю окремих осіб суду та законним правом людини. Заява про самовідвід повинна ґрунтуватись на об'єктивних фактах, які, безумовно, свідчили б про неможливість розгляду даної справи тим чи іншим суддею [13, с.48].

За наявності визначених у ЦПК підстав для відводу, суддя презюмується упередженим. При цьому, підкреслюємо, що наявність упередженості судді за таких обставин не є беззаперечною, а лише презюмується. Категорія “упередженість” є суб'єктивною й особа може бути безапеляційною за наявності здавалось би навіть беззаперечених підстав до того, щоб бути упередженим. Але для того, щоб не залишати вирішення такого центрального питання на суб'єктивність суду законодавець в імперативному порядку припускає його упередженість і таким чином неможливість розгляду справи.

Отже, презумпція упередженості за своєю видовою приналежністю належить до категорії неспростовних презумпцій. Вона є зворотною до презумпції неупередженості. Після встановлення факту-підстави і початку дії презюмованого факту спростування презумпції вже не допускається. Наприклад, у разі виявлення факту наявності споріднених відносин між суддею і ким-небудь з осіб, що беруть участь у справі, закон вважає, що суддя є упередженим, і забороняє наводити будь-які докази протилежного.

Презумпція упередженості як процесуальний засіб системи цивільного судочинства за напрямом своєї дії досить чітко визначений законодавством. Її мета — не допустити участі при здійсненні правосуддя складу суду, відносно якого є сумнів у незалежності, об'єктивності і безсторонності. Презумпції упередженості є своєрідним процесуальним механізмом, який гарантує дотримання принципів основ правосуддя.

Процесуальну функцію презумпції упередженості можна визначити як функцію, що гарантує дотримання незалежності суду, безсторонності судді й інших осіб, що беруть участь у судочинстві, а також права сторін на справедливий судовий розгляд [8, с.117].

При цьому, якщо зі встановленням початку дії презумпції неупередженості, як ми встановили вище проблем не виникає, то щодо встановлення початку дії презумпції упередженості можуть виникати різноманітні варіанти. За найпростішого варіанту суд задовольняє заявлену особою заяву про відвід та відповідно визнає обґрунтованими заявлені особою підстави для відводу. Такі дії особи та суду є невіддаленими у часі одна від одної, й у цей момент починає діяти презумпція упередженості.

Якщо особа подала заяву про відвід, але вона була визнана судом необґрунтованою, то презумпція об'єктивності судді може бути як спростованою, так і не спростованою у цей момент. Вирішення цього питання залежить від перегляду підстав для відводу складу суду в апеляційному порядку.

Якщо підстав для відводу складу суду у справі, що розглядалася судом першої інстанції, не було, то презумпція неупередженості не спростовується. У випадку, якщо судом апеляційної інстанції було скасовано рішення суду першої інстанції через розгляд і вирішення справи неповноважним судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою (ст.309 ЦПК), презумпція об'єктивності складу суду першої інстанції спростовується з моменту заявлення особою про наявність таких обставин.

Висновки. За результатами дослідження ми визначили, що розгляд справи належним складом суду забезпечується за допомогою передбачених у ЦПК презумпцій неупередженості та упередженості судді. Від правильного застосування визначених у законі презумптивних складів залежить створення умов для справедливого розгляду справи.

При цьому потрібно пам'ятати, що презумпція неупередженості судді належить до категорії спростовних, а презумпція упередженості до неспростовних. У випадку, коли в учасника судового процесу виникають сумніви у достовірності припущення про неупереджений склад суду він може спростувати таку презумпцію за допомогою інституту відводів. З моменту встанов-

лення подібного факту починає свою дію презумпція упередженості (необ'єктивності) такого складу суду. Після встановлення факту-підстави і початку дії презюмованого факту спростування презумпції вже не допускається. Законодавець в імперативному порядку припускає упередженість такого складу суду і таким чином неможливість розгляду справи. .

1. Бушуев Г.И. Судья в уголовном процессе / Г.И. Бушуев. – М.: Юрид. лит., 1984. – 112 с.
2. Задерако В.Г. Институт отводов в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15/ В.Г. Задерако — Ростов-на-Дону, 1977. - 20с.
3. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / О.В. Колісник — Х., 2009. - 20с.
4. Конституція України від 28.06.1996р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30. - Ст.141
5. Магомедова Х.А. Институт отводов в советском уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Х.А. Магомедова. – М., 1984. - 192с.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Ле Конт (Le Contre), ван Левен (Van Leuven), де Мейєр (De Meijere) проти Бельгії від 23.07.1981 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/le-kont-van-leven-i-de-mejer-protiv-belgii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
7. Романчук Т. Презумпція конституційності та презумпція законності актів Президента України [Електронний ресурс] / Т. Романчук // Юридичний журнал. — 2008. — № 10. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3050>
8. Сериков Ю.А. Презумпции в гражданском судопроизводстве / Ю.А. Сериков; науч. ред. В.В. Ярков. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 184 с.
9. Советский гражданский процесс : Учебник для сред. юрид. школ / Отв. ред. д-р юрид. наук проф. А.Ф. Клейнман; Л.И. Газиянц, Е.В. Рябова. - Москва : Юрид. лит., 1963. - 227 с.
10. Фенич В.П. Доказові презумпції у цивільному судочинстві: автореф. дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Ф.П. Фенич. — К., 2009. - 19с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004р. №1618-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - №40-41, 42. - Ст.492

12. Черемнов Д.В. *Юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Д.В. Черемнов.* — Одеса, 2015. - 20с.

13. Ясинюк М. *Інститут відводів – яким йому бути? / М. Ясинюк // Бюлетень Міністерства юстиції України.* – К., 2006. – №6. – С.46-51.

Романів В.Я. Забезпечення розгляду справи належним складом суду у цивільному судочинстві України

У статті визначено засади забезпечення розгляду справ належним складом суду через дію презумпцій неупередженості та упередженості судді. Крім того, розкрито зміст таких презумпцій, встановлено початковий момент їхньої дії. Також визначено підстави та порядок спростування презумпції неупередженості судді, зроблено висновок про неспростовність презумпції упередженості.

Ключові слова: презумпція, належний склад суду, неупередженість, упередженість, відвід.

Романів В.Я. Обеспечение рассмотрения дела надлежащим составом суда в гражданском судопроизводстве Украины

В статье определены основы обеспечения рассмотрения дел должным составом суда из-за действия презумпции беспристрастности и предвзятости судьи. Кроме того, раскрыто содержание таких презумпций, установлено начальный момент их действия. Также определено основания и порядок опровержения презумпции беспристрастности судьи, сделано вывод о неопровержимости презумпции пристрастности.

Ключевые слова: презумпция, надлежащий состав суда, беспристрастность, предвзятость, отвод.

Romaniv V.Y. Providing the proceeding by the competent court in the civil jurisdiction of Ukraine

The article defines the foundations for support of the cases by proper composition of court through action of presumptions of objectiveness and impartiality of the judge.

Presumption of objectiveness of the judge is fundamental for the process of consideration and solving of a civil case. By its meaning it pretends to be recognized as a procedural principle, as it concerns the foundations of justice. Presumption of objectiveness of the judge finds its indirect reinforcement in the number of constitutional and industry norms thus derives from the principle of judicial independence.

It is stated that according to the presumption of objectiveness of the judge, the judge is considered to be objective till the moment when by means of establishing the grounds for disqualification defined in the law the otherwise will be established.

It is proved that beginning of action of the presumption of objectiveness is the court ruling on the proceedings. With the adoption of this Procedural Act automatically conclusion is made about proper composition of court by means of its objectiveness. The purpose of such presumption is the need to create conditions for fair hearing of a case, provide procedural rights of the parties defined by law.

It is concluded that the presumption of objectiveness of the judge belongs to the category of refutable ones and the presumption of partiality - to the category of irrefutable. In the event, when the participant of legal procedure doubts the reliability of assumptions about objective composition of the court he/she can refute such presumption by means of the institute of removal. From the moment of establishment of this fact the presumption of partiality (bias) of such composition of the court comes into action. After the establishment of the fact-ground and beginning of action of presumed fact the refutation of presumption is not allowed. Legislator in the compulsory order presumes the partiality of such composition of the court and thus its inability to consider a case.

Keywords: presumption, proper composition of court, objectiveness, partiality, removal.

Сигидин М.М.

МАЙНОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ

УДК 347.44

Постановка проблеми. Порухення договору є підставою виникнення охоронних цивільних правовідносин, в межах яких відбувається захист прав на законних інтересів сторін договору за допомогою певних правових засобів, які в цивільному праві визначаються як правові наслідки порушення чи невиконання договору. Виходячи із підстав невиконання договірних зобов'язань розрізняють і різні види правових наслідків (відповідальності).

Метою статті є дослідження особливостей застосування майнових санкцій за порушення зобов'язання, породжуваного корпоративним договором.

Виклад основного матеріалу. Стаття 611 ЦК України визначає такі майнові наслідки порушення цивільно-правового зобов'язання, як: 1) сплата неустойки; 2) відшкодування збитків і моральної шкоди[1].

Перш за все необхідно дослідити правову природу неустойки, а також проаналізувати можливість застосування її у якості несприятливих наслідків до порушників корпоративного договору. Згідно з поняттям неустойки, закріпленим у ст. 549 ЦК, неустойкою є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.